

Zərdabi irsinin tədqiqatçısı

Mən bir alim, gözəl insan, tədqiqatçı, filosof, nəhayət, BDU-nun Sosiologiya kafedrasının müdürü, fəlsəfə elmləri doktoru, professor İzzət Rüstəmov haqqında danışmaq istəyirəm.

Fəlsəfə elmləri doktoru, professor, akademik S.İ.Vavilov adına medalın laureati, Lütfizadə adına Beynəlxalq Müasir Elmlər Akademiyasının akademiki, Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin "Qabaqcıl təhsil işçisi", 1984-1994-cü illərdə ADNA-nın Fəlsəfə kafedrasının müdürü, 1987-1988-ci illərdə Azərbaycan KPMK yanında Partiya Tarixi İnstitutu direktorunun elmi işlər üzrə müavini, 1994-1999-cu illərdə Azərbaycan Respublikası Baş nazirinin müavini, 1999-2004-cü illərdə Bakı Dövlət Universitetinin Beynəlxalq Əlaqələr üzrə prorektoru işləmişdir. Eyni zamanda professor İzzət Rüstəmov bir çox elmi məqalə, kitab və monoqrafiyanın müəllifidir. Onun elmi rəhbərliyi ilə Azərbaycanda ilk dəfə olaraq "Fəlsəfə ensiklopedik lügəti" (1997, 500 səh.) hazırlanmışdır. "Qısa estetika lügəti"ni (A.Aslanovla müştərək), "Ateistin cib lügəti"ni, "Elmin gəncliyi" monoqrafiyası və bir çox digər əsərləri Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir. Eyni zamanda onun rus dilindən tərcümə etdiyi "Ümumi sosiologiya" kitabı da-ha çox diqqəti cəlb edir. Belə ki, kitab ali məktəb tələbələri üçün lazımi bir dərs vəsaitidir. İzzət müəllim 2009-cu ildə "Şöhrət" ordeni ilə təltif edilmişdir. O, Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı, torpaqlarımızın azadlığı uğrunda canından keçən şəhid Məzahir Rüstəmovun atasıdır.

Nə qədər gözəl, xoş sözlər varsa, o da, İzzət müəllimə xasdır. İzzət müəllimlə mən necə tanış oldum? İzzət müəllimi mənim elmi işimə ekspert təyin etdirilər. Mən dissertasiyam aparıb ona qol çəkdirməli idim. BDU-ya gedib qapısını döydüm. İçerdən səs gəldi. Mən çəkinə-çəkinə içəri keçdim. Qarşımıda zəhmli bir insan gördüm. Dedim ki, İzzət müəllim bu dissertasiyaya qol çəkə bilərsinizmi? Dedi ki, yox, oxumamış heç nəyə qol çəkə bilmərəm. İzzət müəllim mənim elmi işimi nöqtə, vergülünə qədər oxudu. Mən ona ömrüm boyu minnətdaram ki, heç bir təmənna güdmədən mənim elmi işimi yoxladı. Sonra opponentim oldu, rəy yazdı.

Müdafiimdə gözəl çıxışı ilə hamını heyretləndirdi. Mən çox sevindim. Şöbə müdürü, rəhmətlik Ağayar Şükürov həmişə mənə deyirdi ki, sənənə var ki, İzzət Rüstəmov kimi pro-

fessor sənin arxandır. Mən bununla fəxr edirdim. Çünkü mənim heç kimim yox idi ki, mənə köməklik göstərsin. Hər bir işə öz gücümle nail olmuşam. Bir də ki, qarşıma çıxan xeyirxah, qayğıkeş İzzət müəllim kimi alımların hesabına. İzzət müəllim mən müdafiə etdiğən sonra müdürü olduğu Sosio- logiya kafedrasında mənə dərs saatı verdi. Ağlıma bələ gətirməzdəm ki, mən BDU-da dərs deyəcəyəm. BDU-nun mezunu olsam da bunu təsəvvürümə gətirə bilməzdəm. Çünkü bu sahədə heç kimdən kömək gözləmirdim.

İndi Həsən bəy Zərdabi irsinin tədqiqatçısı kimi İzzət müəllimdən söhbət açmaq istəyirəm. İzzət müəllim sanki Zərdabini tədqiq etməmişdir, onunla yaşamışdır. Hörmətli professor Zərdabini elə tədqiq etmişdir ki, mən deyərdim ki, belə bir tədqiqat işinə az-az rast gəlmək olar. İzzət müəllim Zərdabının təbiətşünaslığı aid bütün əsərlərini hərtərəfli tədqiq etmiş, ona öz münasibətinə bildirmişdir. H.Zərdabının etik və estetik görüşlərini, fəlsəfi, içtimai-siyasi baxışlarını ümdə məsələlərdən biri olan maarif-pərvər fəaliyyətini xüsusi məhəbbətə tədqiq etmişdir.

İzzət müəllim yazır ki, Həsən bəy Zərdabi bedən və ruh, materiya və şüur məsələsinə də əsərlərində toxunmuşdur. Zərdabiyə görə, şüur materiyanın məhsuludur. Onun nəzərinə, şüur yalnız materiyadan sonra yaranmışdır, şüur hər cür üzvi materiyanın deyil, canlı materiyanın məhsuludur. Zərdabı belə hesab edirdi ki, insan öz beyni ilə birlikdə üzvi təbiətin inkişafının müəyyən mərhələsində, tarixin müəyyən tekamül prosesini keçərək üzvi materiyanın uzun süren inkişafi nəticəsində meydana gelmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, Zərdabi bitkilər, heyvanlar və insanın meydana gəlməsində ümumi bir mənşəyin olduğu fikrini söyləyir və belə qənaətə gəlir ki, insan da heyvandan əmələ gəlmişdir. O, "Elmin-heyvanatdan" adlı məqaləsində yazır:

"İnsanın bədəninin üzvlərindən danışan vəqtde arabır deyirik ki, filan heyvanın filan üzünə bax. Həqiqət, insan da qeyri-heyvanların birisidir. İnsan yemək-icməkdə, nəfəs almaqdə, doğub-törəmkdə və qeyridə heyvandır və heyvanlar cümləsinə daxildir".

Hörmətli professor qeyd edir ki, lakin Zərdabi insanı heyvanlarla eyniləşdirmir. O, insanlarla heyvanlar arasındakı müqayisəli və fərqli cəhetləri izah edir. İzzət müəllim "Həsən bəy Zərdabi" kitabında yazır ki, Zərdabi şüuru beynin məhsulu hesab edir. Bu məsələdə onun fikri idealizmə ziddiyət təşkil edir. Idealist fəlsəfəyə görə, şüur qeyri-maddi substansiya olan "ruhun" məhsuludur. "Ruh" guya materiyadan, insan bədənidən asılı deyildir. Zərdabi bu cür iddianı rədd edərək göstərir ki, insan bədənidən asılı olmayan, guya bədən ölündən sonra uzun müddət müstəqil yaşamaqda davam edən ruh deyilən şey yoxdur.

Bəzi materialistlər şüurun əmələ gəlməsi problemini izah etməklə çətinliyə düşərək şüuru materi-

yanın atributu, onun ayrılmaz əbedi xassəsi hesab etmişlər. Guya şüur materiyanın bütün formalarına xasdır. Materialistlərdən bəziləri isə dünyənin maddi cəhəti prinsipini düzgün anlaya bilməyərək, az qala şüuru inkar edirdilər. Onlar belə hesab edirdilər ki, şüur qaraciyər öd hazırlayan kimi beynin tərefində hazırlanın xüsusi bir materiyadır. Bu nöqtəyi-nəzərdən olanlar vulqar materialistlər idilər.

İ.Rüstəmov H.Zərdabının icimasiyası görüşlərindən bəhs edərək yazar ki, Həsən bəy Zərdabi çarizmin olkədə yaratdığı "qayda-qanunları" öz gözləri ilə görmüş, onlara dərin nifrat bəsləmişdir. Buna görə də onu daim təqib etmişlər. Çar idarələrində işləməsinə baxmayaraq Zərdabi heç bir vaxt çarizim ilə ideya sahəsində olmamış, əksinə həmişə onların qeyri-insani təbiətini ifşa etmişdir. Zərdabi "Əkinçi" qəzətinin ilk nömrəsində çarizmin mənfur sıfətlərinə açaraq feodal əsər-idarəsinin artıq yarımaz olduğuna işarə edərək yazırı "Bəs olmaz ki" dünyada həmişə bir qayda ilə rəftar olsun və səlah deyil ki, xalqı keçmiş zamanın qaidəsi ilə yaşamağa məcbur edəsən. O qəti olaraq inanırdı ki, çarizm xalqı həm maddi və həm də mənəvi cəhətdən sixaraq tərəqqiyə mane olur. İ.Rüstəmov "Həsən bəy Zərdabi" kitabında Zərdabının fəlsəfi görüşlərinə də geniş və hərtərəfli tədqiq edərək yazır ki, Zərdabi fəlsəfi məsələlərlə bilavasitə məşğul olmasa da, lakin onun dünyagörüşündə olduqca maraqlı və qiyamətli fəlsəfi ümumiləşdirmə və neticələrə rast gəlinir. İ.Rüstəmov göstərir ki, Zərdabi Güneş sisteminin planetlərindən biri olmaq etibarı ilə Yerin əmələ gəlməsi haqqında idealist və dini fikirləri rədd edərək, belə qənaətə gəlir ki, Yer heç bir ilahi qüvvənin əli olmadan tarixi-təbii təkamülün nəticəsində meydana gəlmışdır. Zərdabi dini xurafatı rədd edərək belə bir əqidəye gəlir ki, yer və göy arasında müəyyən istisnalara mahiyyət etibarı ilə heç bir fərq yoxdur. Günəş, Yer və Ay öz vahid əbədi qanunları üzrə hərəket edir.

İzzət müəllim bu kitabında Zərdabının mövhumat və cəhalətə qarşı mübarizəsini, etik və estetik görüşlərini hərtərəfli və dərindən, böyük zövq və sevgi ilə tədqiq etmişdir. Eyni zamanda görkəmli alimimiz Zərdabının nəşr etdirdiyi "Əkinçi" qəzeti və onun bütün şöbələrini geniş şəkildə tədqiq etmişdir.

Professor yazır ki, "Əkinçi"dən yazımaq Həsən bəy Zərdabidən yazımaq deməkdir. H.Zərdabi özünün maarifçilik ideyalarını, mövhumata, cəhalətə qarşı mübarizəsini məhz "Əkinçi" qəzeti vasitəsilə geniş xalq kütłəsinə üstüortülü priyomlarla çatdırırı. İzzət Rüstəmov yazır ki, Zərdabi irsinin şah əsəri "Əkinçi"dir. Hörmətli İzzət müəllim, mən deyərdim ki, Sizin də şah əsəriniz Həsən bəy Zərdabiyə həsr etdiyiniz tədqiqat işləridir. Həqiqətən də İ.Rüstəmov Zərdabi irsinə elə tədqiq etmişdir ki, bir daha onu tədqiq etməye ehtiyac duyulmur.

Zərdabi hər iki nöqtəyi-nəzərin

əsəssiz olduğunu göstərək konkret olaraq sübut edir ki, şüur nə materiyanın bir formasıdır, nə də hər cür üzvi materiyanın məhsuludur. Şüur psixi fealiyyətin yüksək forması olmaq etibarı ilə üzvi materiyanın inkişafının yüksək məhsulu kimi meydana gelmişdir.

"Həsən bəy Zərdabi" kitabından sonra İzzət müəllim 2014-cü ildə "Filosofskie problemy razvitiya estestvenno-nauchnoy myсли в Azerbaydzhane (XIX nachalo XX vv.)" kitabını nəşr etdirmişdir.

"Respublika" qəzətinin xüsusi buraxılışı olan "Həsən bəy Zərdabi" adlı nəşrdə de İzzət müəllimin Zərdabı irsinin şah əsəri adlandırdığı "Əkinçi"yə aid silsile tipli məqalələr ilə geniş oxucu kütłəsində maraqlı doğurur. "Respublika" qəzətinin baş redaktoru, hörmətli professor Teymur Əhmədovun tərtib etdiyi bu kitab 2015-ci ilə Milli mətbuatın 140 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı ilə oxuculara təqdim olunmuşdur. "Əkinçi" qəzətini nəşr etməklə milli mətbuatımızın bünnövrəsini qoyan Həsən bəy Məlikov Zərdabının həyatı, mühiti və mübarizəsi barədə dolğun təsəvvür yaradılır. "Filosofskie problemy razvitiya estestvenno-nauchnoy myсли в Azerbaydzhane (XIX nachalo XX vv.)" kitabını rus dilində nəşr etdirmişdir. Bu kitabda görkəmli professorumuz XX əsrin birinci yarısında Azərbaycanda təbii-elm biliklərin fəlsəfi problemlərini işıqlandırmışdır. O, bu sahəni tədqiq edərək dahi mütefəkkirlerimizdən olan maarif-pərvər ziyanlılarımızın fikir və mülahizələrini geniş şəkildə eks etdirmişdir. İzzət müəllim bu kitabda A.A.Bakıxanovun dünyənin elmi, coğrafi xəritəsi haqqında fikir və düşüncələrini, F.F.Axundovun tibbin və biologianın fəlsəfi problemləri haqqında mühakimələrini, Həsən bəy Zərdabının, N.Nərimanovun və b. yazıçılarımızın Azərbaycan fəlsəfəsinin inkişafındakı rolunu geniş şəkildə tərtib etmişdir.

Respublikamızın Prezidenti İlham Əliyev öz çıxışlarının birində qeyd etmişdir ki, "Mətbuatımız ölkəmizdə müasir cəmiyyət quruculuğu, milli həmrəyliyin və tolerantlığın möhkəmləndirilməsi, siyasi mədəniyyətin inkişaf etdirilməsi, mənəvi-əxlaqi dəyərlərin qorunub saxlanması və təbliğində üzərinə düşən vəzifələri layiqincə yerine yetirməlidir".

Bəlli, bu gün bu dəyərlərin qorunub saxlanması, yerinə yetirilməsində və geniş əhali kütłəsi arasında təbliğində hörmətli professorumuz, "Respublika" qəzətinin baş redaktoru Teymur Əhmədovun xidmetləri ölçüyə gəlməz dərəcədə çoxdur. Buna görə də zəhmət çəkib görkəmli mütefəkkirlerimiz haqqında tədqiqat işləri aparın mənəvi dəyərlərimiz olan professor - İzzət Rüstəmov, Teymur Əhmədov kimi görkəmli alımlərə minnətdar olmalıdır.

**Firuza ƏLİYEVA,
AMEA-nın Fəlsəfə İnstitutu, dosent,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru.**